

УДК 811.161.2'373

І. С. Лощинава

ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Лощинава І. С. Оказіональні прислівники у творчості письменників Дніпропетровщини.

Стаття присвячена дослідженню okazіональних адвербіальних лексем у творчому надбанні дніпропетровських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема аналізу їхніх семантико-дериваційних особливостей, okazіональних значень, образного-асоціативного потенціалу та експресивних функцій.

Ключові слова: okazіоналізм, індивідуально-авторський прислівник, адвербіальна неолексема, словотвірний тип, лексико-семантична група, експресивність.

Лощинава И. С. Оказиональные наречия в творчестве писателей Днепропетровщины.

Статья посвящена исследованию okazіональных наречий в творчестве днепропетровских писателей второй половины ХХ – начала ХХІ ст., в частности анализу их семантико-деривационных особенностей, okazіональных значений, образно-ассоциативного потенциала и экспрессивных функций.

Ключевые слова: okazіонализм, индивидуально-авторское наречие, адвербиальная неолексема, словообразовательная тип, лексико-семантическая группа, экспрессивность.

Loschshinova I. S. Occasional adverbs in the poetry of Dnepropetrovsk's authors.

The article is devoted to investigation of occasional adverbs in the poetry of Dnepropetrovsk's authors. There are consideration of the semantico-derivation peculiarities, imaginable potential and stylistic phenomena connected with these innovations.

Key words: occasionalism, author-individual adverb, adverbial innovation, word forming model, semantic group, expressive functional.

Одним із важливих питань сучасної лінгвістики є вивчення okazіональних новотворів – позасистемних мовленнєвих явищ, яким притаманне індивідуальне, усвідомлене лише одним або кількома носіями мови контекстне значення. Пошуки сучасних письменників у галузі індивідуального словотвору мають вплив на розвиток образної системи поезії, збагачують поетичний лексикон, визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами, спонукають митців до подальшого активного використання виражальних засобів мови. Помітне місце серед індивідуально-авторських неолексем посідають okazіональні прислівники, що мають багаті зображально-виражальні можливості, а їх okazіональне значення виникає на базі звичайних, узуальних значень. Під okazіональним значенням слова розуміється таке, що не

фіксується словниками, а виникає в семантичній структурі лексеми як імпліцитний складник, тобто асоціація, що безпосередньо мотивується узуальним значенням твірного слова [3, с. 110]. В українському мовознавстві проблема okazіональних прислівників була об'єктом дослідження у працях Г. Вокальчук, В. Герман, О. Жижоми, В. Ковальова, Ж. Колоїз, О. Мироненко та ін. З об'єктивних причин малодослідженими досі залишаються авторські адвербіальні неолексеми у творчості письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема їхні семантико-дериваційні особливості, образно-асоціативний потенціал та експресивні функції. Отже, метою нашого дослідження є комплексний аналіз індивідуально-авторських прислівників з лексико-семантичного, структурно-словотвірного та функційного поглядів.

Джерельною базою для виявлення інновацій слугували в нашій статті поетичні тексти С. Бурлакова, В. Грипаса, І. Данилюка, Н. Дев'ятко, М. Дружко, М. Дяченка, О. Ігнатенко, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, В. Савченка, Г. Світличної, І. Сокульського, Л. Степовички, М. Чхана, А. Шкляра, М. Яланської.

Дослідження художніх творів письменників Дніпропетровщини дало змогу виявити близько ста сімдесяти адвербіальних неолексем. Увесь масив авторських новотворів-прислівників розподіляється на дві несумірні за своїм кількісним складом групи: означальні й обставинні. Останні представлені одиничними прикладами, як-от: *щонічно* (Л. Степовичка) і *середночі-вночі* (І. Сокульський). Вони є словотвірними варіантами узуальних лексем *щоночі* та *вночі*. Новотвори позбавлені семантичної новизни, натомість такі приклади засвідчують багатющий дериваційний потенціал української мови.

Значно різноманітнішими в семантичному відношенні є okazіональні означальні прислівники. У мовотворчому надбанні письменників Дніпропетровщини найширшу ланку становлять ті з них, що утворені на базі відносних прикметників (узуальних, рідше okazіональних) за допомогою суфікса *-о*. Адвербіальні неолексеми порівняльно-уподібнювальної семантики містять у структурі лексичного значення такі експліцитні семи :

1) 'рослинний світ' – *барвінково* (В. Грипас); *колосково* (В. Корж); *ожиново* (Ю. Кириченко); *пшенично*, *грушево* (М. Чхан); 2) 'пташиний світ' – *зозульно* (С. Бурлаков); 3) 'часовий відрізок' – *хвилинно* (Ю.Кібець); *високосно* (Н. Кривенко); *березнево* (М. Чхан);

- 4) ‘природне явище’ – *зорепадно* (В. Корж); *повінево* (В. Сіренко);
 5) ‘локальність’ – *чорноземно* (І. Сокульський); *підхмарно* (М. Чхан);
 6) ‘сукупна множина осіб’ – *ротно, батальйонно* (В. Грипас);
поколінно (І. Сокульський); 7) ‘предмет’ – *лірно* (О. Ігнатенко);
бісерно, циферблатно (В. Корж); *клізмово* (Ю. Купіч); 8) ‘державні організації’ – *каесемсько* (Ю. Кириченко); *гебешно* (В. Сіренко);
 9) ‘споруди’ – *храмно* (М. Дяченко); *музейно* (М. Чхан); 10) ‘дія’ –
аукціонно (В. Корж); 11) ‘речовина’ – *бетонно* (Г. Прокопенко);
 12) ‘внутрішня властивість об’єкта’ – *антикварно* (Ю. Кириченко);
 13) ‘зовнішня характеристика’ – *червенево* (М. Чхан).

Художнє сприйняття об’єктивної дійсності відбувається насамперед через світ речей живої природи. За допомогою новачій письменники утворюють несподівані й експресивні образи, що позначають почуття персонажів, наприклад: *Так пишенично, так грушево, Так безгучно і сумирно: Все суєтне, все дешево – мимо мене, мимо, мимо* (М. Чхан). Завдяки актуалізації периферійних сем у семантичній структурі лексичного значення прикметників *пишеничний* та *грушевий* М. Чхан відтворює внутрішню гармонію та «солодкість» почуттів ліричного героя. З іронією про свій душевний стан говорить Ю. Кириченко: *Моя душа полатана добром: Ожиново, калинно, яворино* (Ю. Кириченко). Актуалізуючи сему на позначення чорно-сизого кольору плодів ожини, письменник створює образ «душевного синця», розміри якого автор підкреслює за допомогою прислівника *яворино*. Прислівниковий новотвір С. Бурлакова *зозульно* набуває у контексті значення «монотонно, без змін», тобто подібно до звучання одноманітного зозулиного «ку-ку»: *Зозульно день кував, Коли між чебреців Відчув: твоя рука цвіте в моїй руці* (С. Бурлаков).

Оказіональні прислівники творяться зазвичай відповідно до словотвірних норм сучасної української мови, а тому сприймаються як цілком зрозумілі читачеві лексичні елементи контексту, наприклад: *Було вічно й голубо, храмно й шепітно у цій створеній мною архілегенді* (М. Дяченко); *Знай, він за гріш свою бекету аукціонно не продав...* (В. Корж); *Не йдуть вже лави каесемсько – І в цьому суть* (Ю. Кириченко); *Прищурене око поглядає гебешно з вікна* (В. Сіренко). Для остаточного розкриття змісту новотворів *каесемсько* та *гебешно* читачеві потрібні фонові знання з радянської історії. Розуміння таких індивідуально-авторських новотворів залежить від того, наскільки точно адресат зможе ідентифікувати історичні події,

оцінити їхню роль у суспільно-політичному житті країни, співвіднести їх із художніми образами, об'єктивованими в конкретній комунікативно-прагматичній ситуації.

Деякі прислівники не мають узуальних мотивувальних прикметників, що закономірно забезпечує високий ступінь їхньої експресивності: *Нічне зірчає небо – і комета, Мов знак лихий, возведений на нім. Трагічно так! Розгорнуто! Хребтато!* (Г. Світлична); *О степе, мої думи заозонь – Люблю твою розгойдану осонь: Нехай крізь неї червенево йде Апостолове – місто молоде* (М. Чхан). Наведені адвербіальні неолексеми утворилися за трансформованою новою моделлю (через ступінь) від новотворів-прикметників. Оказіональний прислівник *червенево* (червінь – червеневи – червенево) містить експліцитний компонент у семантичній структурі слова «рум'янець на обличчі» та узагальнювальну імпліцитну сему «з гордістю». Для прислівника *хребтато* твірним словом є оказіональний прикметник, утворений від узуального іменника (хребет – хребтатий) і, відповідно, значенням твірного слова мотивується імпліцитна сема «щось значуще, всеохоплююче».

Специфіка порівняльно-уподібнювальних прислівників полягає в тому, що вони становлять відкриту лексичну систему, яка постійно поповнюється за рахунок індивідуально-авторських утворень [2, с. 76]. Серед новотворів порівняльно-уподібнювальної семантики у творчому словнику дніпропетровських письменників фактично відсутні прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*, що характерно для новотворів сучасної української мови. Виняток становить лише один приклад: *Він ніч відганяв від обох, мов комаху, Мирив їх по-зевсієськи вміло* (В. Грипас). Оказіональний прислівник містить експліцитний компонент у смисловій структурі слова «давньогрецький бог, який уособлює світлу сторону буття» та узагальнювальну імпліцитну сему «справедливо».

За аналогією до узуальних прислівників *впівсили*, *впівока* Ю. Кириченко творить дві прислівникові новації за допомогою префіксоїда *-нів*: *впівсерця* та *впівлегень*. У семантику прислівникових дериватів цей афікс уносить властивий йому специфічний відтінок значення – неповноту вияву ознаки: *Хоч теє світло – теж пільма, пільма, В якій живуть впівсерця, крадькома. Читання між рядків – Не видих в півлегень...* (Ю. Кириченко). Відмінність у написанні

авторських новотворів (разом та окремо) можна пояснити тим, що в прислівниковому сполученні іменник *легені* не втрачає свого прямого значення. За допомогою префіксоїда *-нів* утворені такі адвербіальні сполуки: *Спізнилась пісня в серці на півмиті*, *Спізнився лелека в май на півкрила* (Ю. Кириченко). Елемент *пів-*, вступаючи у не зовсім звичайні словотвірні зв'язки, створює нові оригінальні, емоційно й семантично виразні лексеми. Нетиповими для узуального словотвору є новації з префіксом *над-*, що надає неолексемам значення інтенсивного вияву ознаки *надсейсмічно* (В. Корж); *надреально* (М. Чхан). Зрідка автори вдаються до творення оказіональних форм вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників: *пісенніше, безсмертніше, найприреченіше* (В. Корж); *стогонніше* (М. Чхан).

Сучасна поезія дніпропетровських письменників дає надзвичайно багаті й різноманітні зразки стилістичного використання складних адвербіальних лексем. Це можна пояснити тим, що вони є логічними змістовими заміниками словосполучень, порівняльних зворотів і навіть речень, що зумовлено естетичними настановами того чи того автора, своєрідністю його творчої манери, особливостями художнього мислення, спрямуванням віршів. Активно утворюються такі оказіональні сполуки, що викликають образне сприймання [3, с. 15]. Різними є оцінно-пізнавальні можливості зазначеної групи слів. Одні служать для зовнішніх описів: *срібновіто, зеленоросо, червоногрудо, білоброво, краснопєро* (С. Бурлаков); *міднобоко, світлоброво* (І. Данилюк); *рожевобоко* (В. Корж); *синьогриво, зеленокопито* (М. Чхан). Наприклад, за допомогою прислівника *срібновіто* С. Бурлаков коротко і влучно охарактеризував зимові картини на вікнах: *Морозенко, поблиском рясний, Вікна гравірує срібновіто*. У наступному прикладі письменник вдало порівнює білі від піни хвилі з білими бровами: *А гребля задивилась білоброво У вир верткий* (С. Бурлаков). Уособлюючи негоду в подобі коня, М. Чхан створює непересічну картину дощу, що вражає своїми масштабами: *Синьогриво, зеленокопито Вилітав – аж думи переймали, Вилітав – співати і кропити!* (М. Чхан).

Інші складні адвербіальні неолексеми служать для розкриття внутрішніх ознак зображуваного: *крицевотонно* (В. Грипас); *чортоградусно* (М. Дяченко); *світлоброво* (І. Данилюк); *небокрито, тихосердно, високоросто, родоповажно, великомудро* (Ю. Кириченко); *вогневіино* (В. Корж); *сонцеп'яно* (Л. Степовичка) тощо.

Високоекспресивним є оказіоналізм *чортоградусно*,

сконструйований від прикметникового новотвору *чортоградусний*. Семантика іменника *чорт* у поєднанні зі складником *-градусний*, викликає в уяві асоціативні зв'язки з пекельно високою температурою, що є нестерпною для людини, тобто автор передає почуття, які дуже важко пережити його ліричному герою. Новотвір *сонцеп'янку* навпаки передає значення приємної втоми після ударної праці: *А як зморимось сонцеп'янку, То дістанем солодких пряників* (Л. Степовичка).

На основі власної прикметникової новації Ю. Кириченко утворює okazіональний прислівник *небокрито*: *В світі неприхильному й складному Небокрито не мені одному. Хоча й повезло мені, одначе: Несу в дзьобі слово небозряче...* (Ю. Кириченко). Значення новотвору можна зрозуміти завдяки відомому вислову, про те, що все вирішується на небесах.

Обігрування у вузьких контекстах однокореневих лексем збагачує вислів додатковими нюансами: *...Пани Ставарські та Скіпальські, дейкають, лицарі зухвальські: Великомудро величалися, Родоповажно родичалися* (Ю. Кириченко).

Як відомо, числівник не належить до особливо виразних стилістичних засобів. Однак новотвори з початковим нумеративним компонентом несуть у собі гіперболічно-реальний і разом з тим метафорично-узагальнювальний зміст: *мільйоноусто* (С. Бурлаков); *тисячогранно* (М. Дружко); *стопечально* (Ю. Кириченко), *стогрішно* (В. Корж) тощо. Високим ступенем експресивності відзначається прислівник *стодогово*: *І хорал мені зазвучав: На шпальтах журналу "Київ" Столично, стоклично, стодогово заскавучав – на вінішування вінчав* (Ю. Кириченко). Ця експресивність досягається, по-перше, кількаразовим повторенням складника *сто-*, а, по-друге, лексичним значенням іменника *дог*: «порода великих службових собак з тупою мордою і сильними щелепами» [5, с. 572], у семантичній структурі якого автор, можливо, актуалізує не лише сему на позначення розміру і, відповідно, гучності голосу собаки, а й особливості зовнішнього вигляду.

Привертає увагу значна кількість прислівникових новацій, утворених юкстапозицією, тобто поєднанням двох слів. При цьому автори активно сполучають в одній нелексемі синонімічні або антонімічні форми, рідше поєднують різні за значенням слова, зокрема й адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників. Фактичний матеріал дає змогу виділити серед означальних складених прислівників номінації способу дії таких ЛСГ:

1) прислівники, що виражають стан людини (фізичний, психо-емоційний, інтелектуальний): *відверто-сповідально, причасно-крилато* (І. Данилюк); *пристрасно-натхненно* (М. Дружко); *висвітлено-чесно* (М. Дяченко); *слізно-терпко, юно-сонячно, дитинно-безвинно, послідовно-поштиво* (В. Корж); *здичавіло-здичіло* (Н. Нікуліна); *юно-геніально, звабом-гречкою* (Г. Світлична); *сумовито-манірно, фальшиво-співчутливо, ласкаво-хижо, ніжно-грізно* (Л. Степовичка); *первісно-дико, дівкою-вдовою* (М. Чхан).

Активне вживання антонімів можна пояснити не лише тим, що вони є важливим виразовим засобом завдяки своїм внутрішнім семантичним властивостям, а й тим, що антонімічні протиставлення не є чимось обмеженим, застиглим, мовець може їх утворювати як за нормативною схемою, так і залежно від індивідуального сприймання.

2) прислівники, що позначають особливості зовнішнього вигляду об'єкта: *чорно-срібно* (І. Данилюк); *брунатно-матово* (В. Савченко); *м'яко-матово* (Л. Степовичка); *вітрьільно-біло* (М. Чхан);

3) прислівники, що позначають темп виконання дії: *буй-тур-вітром* (В. Корж);

4) прислівники, що характеризують звуковий вияв дії: *громом-перегромом* (С. Бурлаков); *ніжно-ластівочо* (М. Дяченко); *громом-гулом* (Г. Прокопенко) тощо. До цієї ЛСГ відносимо і прислівниковий юкстапозит, що входить до складу оксюморона (стилістичної фігури, що ґрунтується на поєднанні семантично несумісних понять): *Так незбагненно-голосно мовчали, А потім крізь сто бід защебетали* (Ю. Кириченко). Особливою експресивністю вирізняються також ті складені слова, у структурі яких один із компонентів уже є okazіоналізмом: *Шелестять в степах завії колисково-колосково...* (В. Корж).

Незважаючи на те, що прислівники формують порівняно нечисленний клас okazіональних одиниць, у контексті поетичних творів дніпропетровських письменників вони виконують важливі експресивні функції. Адвербіальні неолексеми характеризують дію, процес, ознаку точніше, конкретніше, допомагають хоч би частково пізнати специфіку авторського світовідчуття.

Перспективним у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу okazіональних прислівників у творах письменників Дніпропетровщини.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–325.
2. Вокальчук Г. М. Я – безразковості поет (Словотворчість М. Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
3. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) у сучасній поезії (60–90-ті рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Герман / СДП ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 20 с.
4. Жижома О. О. Лінгвістична природа прислівникової okazіональної номінації / О. О. Жижома // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 110–118.
5. Новий тлумачний словник української мови / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконт, 2008. – Т. 1. – С. 572.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014 р.

УДК 821.161.2 : 929

Н. Г. Мельник

**ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗДУМІВ ПРО ОСОБЛИВОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У
ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА**

Мельник Н. Г. Відображення роздумів про особливості українського національного характеру у творчості Т. Шевченка.

У статті розглядаються особливості українського національного характеру, відображені в творах Т. Шевченка «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особливо акцентується на розумінні поетом тісного зв'язку рис національного характеру українців та їхньої історичної долі.

Ключові слова: національний характер, історія, народ, національний ідеал.

Мельник Н. Г. Отражение размышлений об особенностях украинского национального характера в творчестве Т. Шевченко.

В статье рассматриваются особенности украинского национального характера, отображенные в произведениях Т. Шевченко «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особенно акцентируется на понимании поэтом тесной святой черты национального характера украинцев и их исторической судьбы.

Ключевые слова: национальный характер, история, народ, национальный идеал.

Melnyk N. G. Displaying thinking about the features of Ukrainian national character in the works of Taras Shevchenko.

The article deals with the peculiarities of Ukrainian national character reflected in Shevchenko's works: "Dug grave", "The Great Cellar", "To Osnoviyanenko", "Standing in the village Subotovo", "Gajdamaki", "For the dead and the living", "Walk with pleasure and